

ФІЛОСОФІЯ ДУХОВНОЇ СФЕРИ АБО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ

УДК 1(091) (141.113/119)

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2020-2-5>

Данканіч Артем Сергійович

доцент кафедри філософії

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

пр. Гагаріна 72, Дніпро, Україна

ГЕНЕЗА ТА РОЗВИТОК ЛІБЕРАЛЬНОЇ ХРИСТІЯНСЬКОЇ ТЕОЛОГІЇ ХІХ СТОЛІТТЯ

У статті подається огляд ліберальної протестантської теології ХІХ століття. Актуальність дослідження полягає в тому, що розкриває концептуальні засади християнського лібералізму та його подальшу еволюцію. Саме ліберальна теологія проголосила курс на переосмислення християнської теологічної і герменевтичної традиції з історико-критичних позицій та визначила етико-соціальний вектор буття християнства в суспільстві ХІХ та ХХ століть. Метою представленого дослідження є аналіз світоглядних та теологічних засад ліберальної християнської теології ХІХ століття в контексті її історичного розвитку. Методологія, що використовується у дослідженні, репрезентована історико-аналітичним, компаративним і герменевтичним методами. Для правильного розуміння методології ліберальної теології варто звернути увагу на контексти її становлення та подальшу еволюцію. Саме тому важливо якомога чіткіше простежити основні принципи протестантського лібералізму ХІХ століття. В статті це здійснюється насамперед шляхом аналізу праць Фрідріха Шлейєрмахера ("Reden Über die Religion" 1799, "Der christliche Glaube nach den Grundsätzen der evangelischen Kirche im Zusammenhange dargestellt" 1821), Альбрехта Річля ("Die christliche Lehre von der Rechtfertigung Versöhnung" 1870–1874), Адольфа фон Гарнака ("Wesen des Christentums. Sechzehn Vorlesungen vor Studierenden aller Facultäten im Wintersemester 1899/1900 an der Universität Berlin" 1900, "Lehrbuch der Dogmengeschichte" 1886–1890) та їх коментарів. Результати дослідження показують, що у всіх відношеннях ліберальна теологія була спробою примирити християнство з Просвітництвом та його культурними, філософськими і науковими новаціями. Ліберальні християнські мислителі зазнали впливу нових культурних викликів, включаючи промислову революцію, досягнення природничих наук, виникнення біблійної критики та нових рухів у філософії і науці. Згідно з ліберальною теологією релігія є антропологічною та етичною реальністю. З цієї причини ліберальні теологи відійшли від класичної ортодоксальної теології та біблійної екзегетичної традиції, уникаючи, на їх погляд, надмірних метафізичних спекуляцій. Домінантна засада ліберальної теології ХІХ століття, а саме пристосування християнства до нових соціально-культурних змін і умов та адаптація його теології до інтелектуальної атмосфери епохи, стала визначальним теоретико-світоглядним принципом ліберального крила християнства.

Ключові слова: віра, релігія, природна теологія, діалектика, критика, ліберально-протестантська теологія 19 століття, Одкровення.

Вступ. Особливістю європейської інтелектуальної атмосфери першої і другої половини ХІХ століття став бурхливий розвиток ліберально-протестантської теології в особах Ф. Шлейєрмахера, А. Річля, А. Гарнака, Е. Трьольча, В. Германа, М. Келера та інших. Ліберальна теологія осмислила необхідність у глибокому переформатуванні християнського догматизму і віровчення в контексті бурхливого розвитку науки, техніки, географічних відкриттів, глибинних суспільних змін. З цією метою протестантські мислителі приступили до перегляду основних засад християнства. Такий проєкт вважався не тільки потрібним, а й логічно і генетично похо-

див від реформаційної формули *Ecclesia reformata est semper reformanda* (Реформована церква, завжди реформується). Цим самим, вважали вони, зберігається вірність реформаційній думці 16-го і 17-го століть. У православній і католицькій версіях християнства, наприклад, така формула відсутня, оскільки вважається, що церква є «...Стовпом і утвердженням істини...». Зрозуміло, що в такій інтерпретації історичних церков відсутнє місце для реформації, оскільки істина її не потребує, не вимагає і, зрештою, не артикулює.

Мета та завдання. Враховуючи проведений вище екскурс до європейської інтелектуальної атмосфери ХІХ століття, констатується мета та завдання представленої статті: визначення генези ліберальної християнської теології ХІХ століття та аналіз її розвитку й еволюції.

Методи дослідження. Методологічний інструментарій дослідження репрезентовано історико-аналітичним, компаративним та герменевтичним методами. Теоретико-методологічними та історико-критичними засадами представленого дослідження є монографія британського вченого і викладача Оксфордського університету Ф. Кенеді (Philip Kennedy) «Теологи 20-століття: Вступ до сучасної християнської думки» (Twentieth Century Theologians: A New Introduction to Modern Christian Thought) [6], монографія Д. Форда (David Ford) «Сучасні теологи: вступ до сучасної теології від 1918 року» (The modern theologians: an introduction to Christian theology since 1918) [2] та «Теологи і теологія в ХХ столітті» (20th-Century Theology: God the World in a Transitional Age) [1] С. Гренца і Р. Олсона (Stanley Grenz, Roger Olson). Артикуляція в статті термінів «Теологія» і «Богослов'я» підкреслює їх синонімічний характер, де перший є усталеною формою західної філософсько-релігійної культури, до якої належали провідні теоретики ліберальної теології, а другий походить з вітчизняної, в якій він має усталене і природне звучання.

Результати. Якщо протестантська реформаційна думка виникла в період великих відкриттів, то ліберальна теологія – в епоху великої критики – Просвітництва. Саме цей історичний контекст визначив більш ніж на ціле століття характер розвитку ліберальної протестантської теології. Для нового покоління протестантських мислителів 19-го століття, що пережили епоху Просвітництва з її раціоналістичним, атеїстичним та натуралістичним пафосом, стало очевидним, що залишатися на позиціях отців-реформаторів більше неможливо. Християнська думка, вважали вони, повинна постійно оновлюватися і бути релевантною. Такий підхід логічно корелювався з самим духом епохи Реформації.

Американські дослідники С. Гренц і Р. Олсон у роботі “20th Century Theology” (Теологи і теологія 20 століття) оцінюють вплив епохи Просвітництва на християнську думку таким чином: «...У XVII–XVIII століттях рівновага, досягнута середньовічними богословами і «відшліфована» за часів Реформації, була порушена остаточно і безповоротно. На зміну колишній ієрархії буття прийшла нова космологія. В результаті трансцендентність втратила свою перевагу перед іманентністю...» [1, с. 17]. Цікаво, що хронологічними межами епохи Просвітництва дослідники вважають не просто 18-те століття. На їх погляд, свій відлік епоха Просвітництва бере з початку сімнадцятого століття. Суспільно-політичною передумовою її зародження стало, ймовірно, підписання в 1648 році Вестфальського миру, який поклав край Тридцятилітній війні. Інтелектуально, як вважають дослідники ідеї Френсіса Бекона (1561–1626). Ф. Бекон, вважають С. Гренц і Р. Олсон, стояв біля витоків епохи розуму, адже його ідеї ознаменували собою перехід від Відродження до Просвітництва. Саме Ф. Бекон можна вважати першим сучасним ученим. Хоча Ф.Бекон не ставив математику в центр природного знання, як це робили деякі його послідовники, він відводив далеко не останню роль експериментальному методу. Крім того, він бачив, що у виникаючій науці не тільки є шлях до розуміння всесвіту, а й міститься спосіб панування над природою. У цьому сенсі Ф. Бекон заклав основи сучасного технологічного суспільства. Останні роки вісімнадцятого століття, на думку дослідників, стали завершальним етапом Просвітництва. Епоха розуму прийшла до свого логічного завершення на час виходу у світ роботи І. Канта “Kritik der reinen Vernunft” (Критика чистого розуму) (1791), одночасно втілила в собі вершини думки Просвітництва і кинула виклик багатьом її постулатам. Перш за все І. Кант намагався дати оцінку характерній для Просвітництва перевазі раці-

ональності й емпіризму, піднесенню здібностей людського розуму і значенню, яке надавалося чуттєвому сприйняттю. Після уважного вивчення німецький філософ знайшов ці ідеї неактуальними [1, с. 18].

Дослідники, на наш погляд, справедливо показують, що «...в арсеналі теологів ХІХ століття, що приступили до відродження теології в світі, була зброя, створена трьома гігантами думки. На той час центр західної думки перемістився до Німеччини, куди Вік розуму (Age of Reason) дійшов із запізненням і де його насіння глибше вкоренилися в богословському ґрунті, ніж в Англії. Тому не дивно, що всі три стовпи богослов'я ХІХ століття були німцями – Іммануїл Кант, Георг Фрідріх Вільгельм Гегель і Фрідріх Шлейєрмахер. Всі три мислителя прагнули знайти особливе місце для релігії в житті. Разом з тим вони різко розходилися в думках про сутність релігії, проголошуючи примат моральності (І. Кант), інтелекту (Г. Гегель) і інтуїції (Ф. Шлейєрмахер). Їх ідеї багато в чому сформували інтелектуальну панораму ХІХ століття, змагаючись, але, зрештою, злившись воєдино під загальною назвою протестантського ліберального богослов'я, що маніфестувало себе в працях четвертого німецького мислителя, А. Рітчля» [1, с. 34].

І. Кант був послідовником Д. Юма в його епістемологічній критиці філософії, яка допускала можливість того, що релігійні ідеї Бога (Gott), свободи (Freiheit) і безсмертя (Unsterblichkeit) можуть бути встановлені шляхом раціональної аргументації. З погляду І. Канта, як показує німецький теолог і філософ, П. Тілліх, «таку систему аргументів побудувати неможливо, з тієї простої причини, що людина обмежена і кінечна. Висновок І. Канта полягав у тому, що обмежений розум не в змозі досягти нескінченного (Unendliche). Майже всі в дев'ятнадцятому і двадцятому століттях сприйняли цю критику як вихідне положення філософування» [10, с. 50].

Цікаво, що І. Кант у своїй «Критиці чистого розуму» виступив з жорсткою критикою догматичного розуму. Кант показує, що «...З усього цього стає зрозумілим, що природі філософії, особливо в сфері чистого розуму, зовсім не до вподоби пишатися догматичним підходом (dogmatischen Gange) і прикрашати себе титулами та реаліями математики, до ордену якої вона не належить, хоча й має всі підстави і сподівання на споріднене поєднання з нею. Це марні претензії, які ніколи не можуть бути здійснені, навпаки, вони мають знецінювати її наміри розкриття примар несвідомого власних меж розуму і належним роз'ясненням наших понять звести зарозумілі спекуляції до простого, але фундаментального самопізнання. Отже, у своїх трансцендентальних спробах розум (Die Vernunft wird also in ihren transzendentalen Versuchen) не може дивитися вперед так упевнено, ніби шлях, який він пройшов, і веде прямо до мети, і не може сміливо розраховувати на свої основні припущення так, що йому не треба було б озиратися назад; він неспроможний реагувати на помилки в висновках, що були проігноровані в принципах і водночас йому було б краще визначити їх або повністю змінити» [5, с. 675].

Відмовляючи розуму в епістемологічному оптимізмі, І. Кант тим самим справив неабиякий вплив на подальшу філософію і теологію. Результати цього впливу, на наш погляд, передусім відчуло на собі німецьке протестантське християнство. Але кантівська критика розуму мала на меті не тільки демонстрацію його слабкості. П. Тілліх у своїй роботі «Volllesungen über die Geschichte des christlichen Denkens. Teil II: Aspekte des Protestantismus im 19. und 20. Jahrhundert» (Історія християнської думки. Частина друга: особливості протестантської теології в 19-му та 20-му століттях) зазначає: «Вчення Канта про категорії, про час і простір як про структуру людського розуму, про структуру, яка будує для нього кінцевий світ, але поза яким людина не може вийти, – це те, що дає йому певний вид смирення перед реальністю (Demut vor der Wirklichkeit). Ця смиренність є також в емпіричній філософії, яка приймає емпірично задані явища. Але в Канта це йде значно екзистенційніше, ніж у звичайній емпіричній філософії. Ми кінечні і тому ми повинні прийняти нашу кінечність. Протестантська ідея про те, що ми можемо прийти до Бога лише через Бога, що тільки благодать (Gnade) може подолати провину, гріх і наше відчуження від Бога, а не ми самі, і ніякі добрі справи не можуть нам допомогти, може знайти свого поширення і на царину думки. Ми не можемо пробитися до Бога навіть у царині думок. Він повинен прийти до нас. Це було дуже принциповою зміною порівняно з метафі-

зичною зарозумілістю Просвітництва, яке вірило в силу розуму та всі його різні форми, щоб негайно поставити людину в присутність божественного. В такому ж разі люди опинилися, так би мовити, в полоні. Кант помістив людину у в'язницю кінечності. Усі спроби втечі, що характеризують і містику, і раціоналізм, є марними. Єдине, що ми можемо зробити – це прийняти свою кінечність. Безумовно, Кант таким чином значною мірою репрезентує протестантське світовідчуття» [10, с. 51].

На наш погляд, на прикладі християнської протестантської теології 19-го століття, ймовірно, найглибше простежується вказана вище експлікація кантівської епістемології. Звичайно, що вона вплинула і на католицьку думку, і на російських мислителів 19-го початку 20-го століття. Однак в силу їх глибинного вкорінення в історичний традиції (католицькій або православної) широкої рецепції не набула.

Серед численних шкіл, напрямів і форм протестантизму 19-го століття особливо виділялося ліве крило гегельянства (Б. Бауер, Д. Штраус), лінія Ф. Шлейєрмахера, теологія А. Річля (А. Гарнак, Е. Трьольч). Варто відзначити, що ліберальний протестантизм XIX століття генетично походив до ідей Дж. Локка, Г. Лейбніца, Г. Реймаруса, Й. Землера і Г. Лессінга. Під «ліберальністю» Г. Реймарус і Г. Лессінг розуміли вільне, незумовлене церковною традицією і догматикою, історичне дослідження Нового Заповіту.

Німецько-американський філософ і теолог П. Тілліх щодо цього зазначав, що ліберальна протестантська теологія з часу підйому деїзму намагалася виступати як посередник між світом, який тлумачила сучасна наука, і біблійної ідеї Бога. Сам же спосіб взаємодії представлявся таким: ліберальний протестантизм пристосував Бога Біблії до світу сучасної технічної цивілізації. Першим з ряду протестантських мислителів, хто спробував здійснити цю спробу, був фундатор і батько сучасної протестантської теології Ф. Шлейєрмахер (...Jahrhunderts nicht mit Schleiermacher begonnen habe, obwohl er als der Vater der modernen protestantischen Theologie gilt...) [10, с. 73]. Цей погляд поділяють і американські теологи С. Гренц і Р. Олсон, які зазначають: «...Дослідники практично одноголосно оголосили Шлейєрмахера батьком сучасного богослов'я. Його називають «Князем Церкви» і одним з небагатьох гігантів християнської думки, найбільш впливовим богословом з часів Жана Кальвіна і основоположником сучасної релігійної та богословської теорії. Такого роду слава прийшла до Шлейєрмахера не тому, що він заснував нову богословську школу, а всі теологи, що жили після його смерті, фактично були його учнями....» [1, с. 62].

Ф. Шлейєрмахер виступив з ідеєю модернізувати християнство, з одного боку, пристосовувавши його до потреб суспільства епохи модерну, з іншого – надавши йому релевантного характеру в нових культурних умовах. З цією метою мислитель відчув необхідність реінтерпретації і переформулювання положень християнської традиції, особливо христології, для людини епохи модерну. Першим, чому філософ спробував надати нове звучання і розуміння, було поняття «релігії». Після епохи Просвітництва мислителі намагалися визначити місце релігії в суспільстві, що разом з тим піднімало питання про переформулювання співвідношення трансцендентності і іманентності. Якщо І. Кант поміщав релігію в сферу етики і моралі, а Г. Гегель в сферу найвищого прояву розгортання Абсолютного Духа, то Ф. Шлейєрмахер вважав релігію центром інтуїції, особливого «роду почуттям». Суть релігії в його уявленні – це відчуття повної залежності від Бога: «... усвідомлення своєї повної залежності, або, що те ж саме, свій зв'язок з Богом» [9, с. 12]. Заслуга Ф. Шлейєрмахера полягала в тому, що він змінив вектор розуміння теології. Раніше традиційна теологія розумілася як роздуми про божественне Одкровення, що прийшло через пророків, Писання і вчителів церкви. Релігійні мислителі в період Просвітництва будували теологію на раціональному осягненні сакральних істин. Ні традиційну, ні дійстичну теологію просвітництва Ф. Шлейєрмахер не приймав, відзначаючи, що в першому випадку вона призводить до черствого догматизму, в другому – до природної, вихолощеної релігії. Теологія Ф. Шлейєрмахера, на відміну від наявних моделей була орієнтована на емпіричне відчуття людиною Бога, що призвело до абсолютизації «переживання» Бога в людині. Тим самим Ф. Шлейєрмахер інспірував поворот в теології від супранатуралізму і вихолощеної дійс-

тичної релігії в сторону антропології. Цей поворот також зачепив догматичну частину релігійної традиції, яку згодом розробляли А. Річль і А. Гарнак. Вже не догмати, а переживання Бога, ставали предметом теологічних студій. Мислитель наголошував, що теологія, що заснована на почуттях, означає, що ми пізнаємо Бога на своєму власному суб'єктивному досвіді. Об'єктивного Одкровення не існує. Іншими словами, ми не отримуємо знань про Бога «ззовні». Ми пізнаємо Його лише «зсередини себе». Будь-яка доктрина тільки тоді має значення, якщо ми пізнаємо її плоди на власному досвіді [9, с. 120].

Згадане нами поняття «самосвідомість» дуже важливо як для Ф. Шлейєрмахера, так і для всього богослов'я 19-го століття. Ф. Шлейєрмахер розрізняв три рівня людської самосвідомості:

Перший – це тваринний рівень, коли людина не проводить відмінності між собою та світом;

Коли ж людина усвідомлює свою відмінність і свою свободу від світу, вона переходить на другий рівень самосвідомості.

Останній, третій рівень – це Богоусвідомлення. На цьому рівні людина усвідомлює вже не свою свободу від світу, а повну залежність себе і світу від Бога. Тільки у Бога є абсолютна свобода. Тому ми покликані до активності, тобто до свободи по відношенню до світу і до пасивності, тобто до залежності по відношенню до Бога. Ця пасивність і є наше спасіння [9, с. 456–457].

Центральним теологічним поняттям А. Річля було Царство Боже. Він активно досліджує вказану тему у своїй *Magnum Opus* “Die christliche Lehre von der Rechtfertigung und Versöhnung” (Християнське учення про виправдання та примирення) [7]. У традиційній християнській теології Царство Боже розуміється апокаліптично й етично: воно є подією есхатологічного характеру і прийде на зміну існуючому світу. На думку ж А. Річля, Царство Боже – це ідеал суспільства, в якому люди пов'язані один з одним любов'ю, повагою, дружбаю і взаємодопомогою. Ми повинні працювати для того, щоб таким стало все людство, вважає німецький мислитель [7, с. 457]. На думку А. Річля, через прощення людина знаходить примирення з Богом і таким чином знаходить сили далі прагнути до моральних ідеалів Царства Божого. Сам Бог завжди готовий примиритися з людиною, і Йому не потрібно для цього ніяке «задоволення справедливості» [7, с. 459]. А. Річль відкидає метафізику, містицизм, супранатуралізм, юридизм, есхатологію. Як і у Ф. Шлейєрмахера, епістемологія і етика є ключем до розуміння христології А. Річля. Передусім він відкидає традиційний догмат про дві природи Христа. На думку А. Річля, цей догмат у його халкідонському обрамленні є абстрактною метафізичною формулою. [8, с. 176]. Саме тому варто зазначити, що христологія мислителя етично забарвлена: Христос – це творець Царства Божого, вищої етико-соціальної формації, що знає людство. Відтак головним завданням є досягнення його зусиллями освіченої і мудрої людини.

Найбільш впливовою роботою серед зазначених представників «культурного протестантизму», виділяється “Wesen des Christentums. Sechzehn Vorlesungen vor Studierenden aller Facultäten im Wintersemester 1899/1900 an der Universität Berlin” (Сутність християнства. Шістнадцять лекцій, прочитаних перед студентами в зимньому семестрі 1899/1900 в Берлінському університеті) Адольфа фон Гарнака [3]. Добре відомо, що до початку двадцятого століття «Сутність християнства» А. Гарнака домінувала на богословській сцені. Вона була заснована, по-перше, на тезі, яку А. Гарнак раніше відстоював у своїй монументальній “Lehrbuch der Dogmengeschichte” (Підручнику з історії догматів) [4] Згідно з А. Гарнаком, догма в її первісному сенсі є продуктом грецького розуму і прийшла до свого остаточного завершення в епоху Реформації, Пієтизму і Просвітництва. А. Гарнак був переконаний в тому, що справжнє вчення Христа можна виявити тільки завдяки історико-критичному методу вивчення Нового Заповіту. Згідно А. Гарнаку, кериґма Нового Заповіту складається з трьох компонентів: «Якщо, ми поглянемо на вчення Ісуса в цілому, ми побачимо, що в ньому можна виділити три виміри. Кожен з цих вимірів за своєю природою такий, що охоплює всі вчення загалом, а тому це вчення може бути викладено в усій своїй повноті в межах будь-якого з цих вимірів». До таких вимірів теолог відносив: по-перше, Царство Боже і його пришествя; по-друге, батьківство Бога і нескінченно високу цінність душі людини; по-третє, вищу справедливість та заповідь любові» [3, с. 36].

Висновки. Підсумовуючи, ми можемо виділити такі особливості ліберальної теології 19-го століття:

- 1) критика історичних церков за догматизм і спекулятивізм;
- 2) розуміння християнської моралі як соціального явища;
- 3) редукція екзегетики до методології історико-критичного аналізу біблійних текстів.

Як ми бачимо, для фундатора ліберальної теології Ф. Шлейєрмахера характерний романтичний і критичний пафос. Бажання мислителя осучаснити християнство призвело до переосмислення його історії та витоків. Послідовники мислителя А. Річль і А. Гарнак остаточно сформували вектор християнського лібералізму, який задля збереження свого місця у сучасному світі легко йде на відкритий розрив з християнською традицією.

Список використаних джерел

1. Grenz S. J. Olson R.E. 20th-Century Theology: God and the world in a transitional age. 1992. 393 p.
2. Ford D.F. Introduction to the Modern Theology. *The modern theologians: an introduction to Christian theology since 1918. – 3rd ed.* Malden : Blackwell Publishing Ltd, 2005. P. 1–15.
3. Harnack A. Das Wesen des Christentums. Sechzehn Vorlesungen vor Studierenden aller Facultäten im Wintersemester 1899/1900 an der Universität Berlin gehalten von Adolf Harnack. Leipzig, J.C. Hinrichs, 1900. S. 202.
4. Harnack A. Lehrbuch der Dogmengeschichte – Freiburg: Akademische Verlagsbuchhandlung von J. C. B. Mohr (Pall Siebeck), 1888. Erste Band. 752 S.
5. Kant I. Kritik der reinen Vernunft. Hamburg : *Felix Meiner*, 1956. 850 S.
6. Kennedy P. Twentieth Century Theologians: A New Introduction to Modern Christian Thought. London : I.B.Tauris & Co Ltd, 2010. 368 p.
7. Ritschl A. Die christliche Lehre von der Rechtfertigung und Versöhnung. Bonn: Adolf Marcus, 1889. Bd. 1: Die Geschichte der Lehre. S. 671.
8. Ritschl A. Die christliche Lehre von der Rechtfertigung und Versöhnung. Bonn: Adolf Marcus, 1882. Bd. 2: Der biblische Stoff der Lehre. S. 395.
9. Schleiermacher F. Der christliche Glaube nach den Grundsätzen der evangelischen Kirche im Zusammenhange dargestellt. Halle : O. Hendel, 1897. Erster Teil. S. 890.
10. Tillich P. Volrlesungen über die Geschichte des christlichen Denkens. Teil II: Aspekte des Protestantismus im 19. und 20 Jahrhundert. *Ergänzungs- und Nachlassbände zu den Gessammelten Werken.* – I. Henel. u.a., hrsg. 16. Bde. Evangelisches Verlagswerk. Stuttgart, Berlin, 1971-2010. Bd. II. Stuttgart, Berlin, 1972. 208 S.

References

1. Grenz S. J. Olson R.E. 20th-Century Theology: God and the world in a transitional age. 1992. 393 p.
2. Ford D.F. Introduction to the Modern Theology. *The modern theologians: an introduction to Christian theology since 1918. – 3rd ed.* Malden : Blackwell Publishing Ltd, 2005. P. 1–15.
3. Harnack A. Das Wesen des Christentums. Sechzehn Vorlesungen vor Studierenden aller Facultäten im Wintersemester 1899/1900 an der Universität Berlin gehalten von Adolf Harnack. Leipzig, J.C.Hinrichs, 1900. S. 202.
4. Harnack A. Lehrbuch der Dogmengeschichte – Freiburg: Akademische Verlagsbuchhandlung von J. C. B. Mohr (Pall Siebeck), 1888. Erste Band. 752 S.
5. Kant I. Kritik der reinen Vernunft. Hamburg : *Felix Meiner*, 1956. 850 S.
6. Kennedy P. Twentieth Century Theologians: A New Introduction to Modern Christian Thought. London : I.B.Tauris & Co Ltd, 2010. 368 p.
7. Ritschl A. Die christliche Lehre von der Rechtfertigung und Versöhnung. Bonn: Adolf Marcus, 1889. Bd. 1: Die Geschichte der Lehre. S. 671.
8. Ritschl A. Die christliche Lehre von der Rechtfertigung und Versöhnung. Bonn: Adolf Marcus, 1882. Bd. 2: Der biblische Stoff der Lehre. S. 395.
9. Schleiermacher F. Der christliche Glaube nach den Grundsätzen der evangelischen Kirche im Zusammenhange dargestellt. Halle : O. Hendel, 1897. Erster Teil. S. 890.

10. Tillich P. Vorlesungen über die Geschichte des christlichen Denkens. Teil II: Aspekte des Protestantismus im 19. und 20 Jahrhundert. *Ergänzungs- und Nachlassbände zu den Gessammelten Werken*. – I. Henel. u.a., hrsg. 16. Bde. Evangelisches Verlagswerk. Stuttgart, Berlin, 1971-2010. Bd. II. Stuttgart, Berlin, 1972. 208 S.

Dankanich Artem Serhiiovych

Ph.D. in Philosophy

Oles Honchar Dnipro National University

72, Gagarina avenue, Dnipro, Ukraine

GENESIS AND DEVELOPMENT OF LIBERAL CHRISTIAN THEOLOGY OF XIX CENTURY

In this paper an overview of liberal protestant theology of the 19-th century is provided. In order to properly understand methodology of liberal theology, we pay attention to the historical context of its formation and evolution. Therefore, we attempt to trace, as clearly as we can, the fundamental principles of protestant liberalism of the 19th century. This is expressed primarily through the study of the works of Friedrich Schleiermacher (“Reden Über die Religion 1799“, „Der christliche Glaube nach den Grundsätzen der evangelischen Kirche im Zusammenhange dargestellt 1821“), Albrecht Richl („Die christliche Lehre von der Rechtfertigung und Versöhnung“ 1870–1874), Adolf von Harnack („Wesen des Christentums. Sechzehn Vorlesungen vor Studierenden aller Facultäten im Wintersemester 1899/1900 an der Universität Berlin“ 1900, „Lehrbuch der Dogmengeschichte“ 1886–1890) and their commentators. Beginning in XIX century, Christian liberalism was actively inspired by modern science and rationalism. German theologians Friedrich Schleiermacher, Albrecht Ritschl and Adolf von Harnack laid down the brand new worldview foundation of liberalism: adaptation of Christianity to secular culture, including its values, philosophy, trends etc. In all respects, liberal theology of the XIX century was an attempt to reconcile Christianity with the Enlightenment and its cultural, philosophical and scientific trends. Liberal Christian thinkers have been influenced by new cultural challenges, including the industrial revolution, achievements of natural sciences, raise of biblical criticism, new movements in philosophy and science. According to liberal theology, religion, is an anthropological and ethical reality. For this reason, liberal theologians drifted away from classical orthodox theology and biblical tradition of interpretation, avoiding metaphysical speculations.

Key words: Faith, Religion, Natural Theology, Dialectics, Criticism, Liberal Protestant Theology of the 19th Century, Revelation.